

2. Ці зъяўляеца Беларусь (такая, якой яна ёсьць сёньня) часткай Эў- ропы? Быць можа, ёй толькі нале- жыць ёю стаць? Што варта зрабіць у гэтым кірунку ў Беларусі?

Вольга Абрамава

Гледзячы ў якіх крытэрах ацэнъваць. Калі ацэнъваць паводле геаграфічнага – вядома, зъяўляеца. Калі вы будзеце ацэнъваць паводле старадаўнай гісторыі і таго ўнёску, які зрабіла Беларусь, – дык, безумоўна, зъяўляеца. Калі разглядаць з пункту гледжанья эўрабюрократыі, то не, не зъяўляеца. Калі з пункту гледжанья даміноўнай грамадzkай думкі, якая сфармаваная ў эўрапейскіх краінах, то, безумоўна, не зъяўляеца. Я думаю, ня ўсё так трагічна, як бачыць адзін бок, і ня ўсё так цудоўна, як бачыць другі. Я заўсёды кажу так (асабліва калі кантактую з заходнімі партнэрамі): паспрабуйце ўявіць краіну, у якой ня ўсё так добра, як пішуць дзяржаўныя газэты, і ня ўсё так дрэнна, як пішуць недзяржаўныя, – і вы атрымаецце той вынік, які ёсьць. Гэты рух на статыка, а дынаміка, наперакор таму, што гавораць пра застой!

Паспрабуйце ўжыць такую систэму каардынатаў. Я не скажу, што яна мага сыштэма каардынатаў, але яна мае права на існаванье. Праўды не бывае адной. У мяне філязофская адукцыя, і гэта дазваляе мне ўспрымаць шмат якія рэчы больш стрымана, чым успрымаюць людзі, якія хацелі б атрымаць усё адразу і цяпер – і ў палітыцы, і ў эканоміцы. Калі перафразаваць вядомага клясычнага героя, дык я скажу так: я згодная ўзяць часткамі.

Святлана Алексіевіч

Эта яшчэ не Эўропа, гэта дэфармаваная постсавецкая прастора з масай розных проблемаў. Ідзі пра тое, якой мае быць гэтая прастора, эўрапейскія ідзі, сформуляваныя невялікай часткай інтэлігенцыі, але яны не адчутия да канца народам.

Мы яшчэ вельмі разгрупаваная нацыя. Я напалавіну ўкраінка. І калі я бываю ва ўкраінскім сяле, то я адчуваю, што гэта ўсё ж вельмі цэльная нацыя, адзіная. А ў нас ва ўсходняй частцы ў вёсцы больш адчуваецца Расея, у заходняй – Польшча...

Мы яшчэ нават не пачалі ісьці ў бок Эўропы – мы ўсё яшчэ топчамся ў старым сацыялістычным часе. Магчыма, гэта ня так і дрэнна, таму што мы ня трапілі ў найдзічайшы капіталізм, да якога прыйшла Расея.

Яўген Бабосаў

Беларусь і геаграфічна, і геапалітычна, і ў цывілізацыйным сэнсе, і ў культурным зъяўлянецца часткай Эўропы. Дарэчы, ня самая ўскраіна, як некаторыя ліцаць. І ніякая ня «чорная дзірка», як некаторыя гавораць. Беларусь – гэта Беларусь! Гэта нармальная краіна, якая мае сталыя традыцыі, якая мае сваю нацыянальную культуру, якая мае свае базавыя беларускія каштоўнасці: талерантнасць, добрасумленнасць, добразычлівасць, памяркоўнасць, працаўітасць. Гэта каштоўнасці народу, які захоўваў сваю незалежнасць ад усялякіх нашэсцяў і далучэнняў да Польшчы, Літвы ці Расеі. Вось гэтыя беларускія каштоўнасці, традыцыі, якія ідуць з часу Эўфрасіні Полацкай і Кірылы Тураўскага, робяць Беларусь Беларусью, апрача таго, што яна геаграфічна належыць да Эўропы. Таму што і Эўфрасіння Полацкая, і Кірыла Тураўскі – асобы эўрапейскага ўзроўню. Я ўжо не гавару пра Вялікае Княства Літоўскае, пра Статут, які быў напісаны на беларускай мове. Гэта тое, што цэмэнтавала ў духоўным сэнсе Эўропу. І ўварыянце Эўфрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага, Літоўскага статуту і Полацкага княства – гэта якраз узровень X–XI стагодзьдзяў, калі Беларусь была Беларусью, і была ў Эўропе, і адигрываала зусім не апошнюю

ролю. Я ня думаю, што яна моцна саступала Германіі, якая была моцна раздробленая. Ня думаю, што яна саступала Францыі. Можа, у Францыі была трохі іншая культура, але ў той час усё было нармальна.

Іншая рэч, што Беларусь апынулася спачатку пад уладай Польшчы, потым Расеі, і тут была нейкая пагарда да беларускай мовы, беларускай нацыянальнай культуры, тут не было ўніверситетаў, апрач Віленскага. У гэтым сэнсе Беларусь пацярпела. Але не таму, што яна не хацела, – праста не было сацыяльна-еканамічных умоваў для таго, каб Беларусь стварала ўніверситет накшталт Сарбонны ці ангельскага Кембрыйду. А Францыск Скарына? А Сымон Будны? Гэта ж людзі эўрапейскага ўзроўню!

Значыць, Беларусь была, будзе і застаецца Эўропай! І нікуды ёй не падзецца з Эўропы. І нікуды яна не павінна дзяявацца.

Наконт усходніх межаў Эўропы па граніцы Эўрасаюзу гавораць члены Эўрасаюзу. Але справа ў тым, што Эўрасаюз мае тэндэнцыю разъвівацца. І калі Расея ўступіць у Эўрасаюз, дык і Беларусь рана ці позна туды ўступіць. Куды ж яна дзенеецца? Калі Украіна будзе, дапусьцім, і Расея, і Літва, і Латвія, і Эстонія, і Польшча, куды Беларусь падзенеецца? Нікуды не падзенеецца, яна будзе часткай Эўрасаюзу.

Яна звычайная эўрапейская краіна, ня горшшая за іншых. Я шмат у якіх краінах быў, у эўрапейскіх – амаль ва ўсіх. Беларусь нічым не саступае ні Славеніі, ні Славакіі, ні Чэхіі... Такім буйным, як Германія ці Францыя, – можа быць. А такім, дзе прыкладна дзесяць мільёнаў насельніцтва, – нічым. Абсалютна! У некаторых адносінах, можа, нават лепшая! Ёй ні ў якую Эўропу лезьці ня трэба. Яна – у Эўропе! Некаторым эўрапейскім краінам, накшталт Вугоршчыны, накшталт Баўгарыі, яшчэ вучыцца і вучыцца ў нас. Я ведаю гэтыя краіны ў сэнсе культурным, у сэнсе цывілізацыйным, у сэнсе навукі, у сэнсе звычайных штодзённых паводзінаў. Цяпер паказваюць паводку ў Румыніі – як яны жывуць?! У нас так жылі дваццаць гадоў таму ці пятнаццаць, калі быў развал...

Што трэба рабіць Беларусі? Ёй трэба заставацца сабой, разъвіваць свае нацыянальныя традыцыі, даць шырокую прастору беларускай мове (большую, чым у нас цяпер ёсьць!), большую – нацыянальнай культуры, такім велічыням, як Быкаў, да якога ў нас па-ўсякаму ставяцца, той самы Рыгор Барадулін, якога

я выдатна ведаю (мы зь ім на «ты» даўно, вучыліся разам, на цаліну езьдзілі). Вось такіх людзей трэба падтрымліваць і падтрымліваць усімі сіламі. І ствараць умовы, каб прыток маладых быў. Прытоку маладых вось такога ўзоруно я пакуль ня бачу, на жаль. Што трэба рабіць Беларусі? Рабіць так, каб таленавітыя маладыя людзі не зъяжджалі ў Эўропу – ту, Заходню, – а заставаліся тут і служылі свайму народу.

Анжаліка Борыс

У нейкім сэнсе часткай Эўропы зъяўляюцца нават ЗША ці, напрыклад, Аўстралія. Гэта значыць тэрыторыі, што былі калянізаваныя эўрапейцамі і прынялі за аснову сваёй ідэнтычнасці эўрапейскую систэму каштоўнасцяў. Беларусь як супольнасць людзей, што лічаць сябе нашчадкамі жыхароў, напрыклад, Вялікага Княства Літоўскага, безумоўна зъяўляецца часткай Эўропы. Калі ж лічыць, што сапраўдная гісторыя Беларусі пачалася толькі пасля (і дзякуючы) большавіцкай рэвалюцыі 1917 году, то прыналежнасць да Эўропы выглядае ўжо больш сумнеўна. У гэтym выпадку Беларусь хутчэй можна вызначыць як ацалелы абломак эксперыменту ў стварэнныі супольнасці савецкіх людзей. Каб не зрабіцца, але застацца часткай Эўропы, беларускаму грамадству варта зноў усьвядоміць, што яно Эўропы не пакідала. Інакш кажучы – адмовіцца ад савецкай самаідэнтыфікацыі.

Ірына Бугрова

Складанае пытаныне. Калі разумець Эўропу ў першую чаргу як самаідэнтыфікацыю, як разуменьне «я належу да гэтай тэрыторыі», то я не могу сказаць, што ў беларусаў існуе выразная эўрапейская ідэнтычнасць, выразнае ўсьведамленыне: я эўрапеец. Вы калі-небудзь чулі, каб беларус сказаў: «Я эўрапеец? Вель-мі рэдка. А ад іншых народаў можна гэта чуць, яны гавораць: «Мы эўрапейцы, і таму...» Ёсьць вядомыя дасьледаваныні «Эўрабаромэтру», дзе жыхароў розных дзяржаваў параўноўваюць, у каго большы ўзровень ідэнтычнасці: скажам, італьянцы – большыя эўрапейцы, чым французы. Існуе чатыры шкалы вымярэння,

«Эўрабаромэтар» у гэтых адносінах вельмі добры спэцыфічны інструмент, які можа зъмерыць дынаміку руху людзей да большай эўрапейскай ідэнтычнасці, ці да новай хвалі нацыяналізму, ці да кансалідацыі ўнутры дзяржавы, унутры нацыі.

Мне здаецца, у Беларусі цяпер вельмі складаны пэрыяд. Ён і пачаўся ж вельмі складана... Наагул, ідэнтычнасць беларусаў – вельмі складаны працэс. З 1995 году яна нашмат больш супяречлівая і з вельмі значнымі нэгатыўнымі момантамі – нават на ўзоруні адсутнасці ідэнтыфікацыі, на ўзоруні ідэнтыфікацыйнага вакуума. У нас быў час, калі людзі не маглі зразумець, дзе яны жывуць: гаворка ішла пра саюз Расеі і Беларусі, у мінульым у іх быў Саюз ССР, наперадзе ў іх – як бы няма Беларусі, але яна ўсё-такі ёсьць, таму што прымушаюць падпрацоўвача законам. Да таго ж, разъвіваецца эўрапейскі складнік. Нарэшце, быў праект грамадзянства БНР.

Я помню, быў поўны *irreal house*, маленькая шыза, таму што ідэнтычнасць была нейкая «завернутая». Таму, вядома, была і палярызацыя, і групы розныя, якія спрабавалі кансалідавацца паводле прыналежнасці менавіта да гэтых падзелаў.

Мне сёняня цяжка сказаць, наколькі Беларусь пераадолела гэтыя лініі, на-колькі выраўнаваўся працэс, ці ідзе кансалідацыя ўнутры дзяржавы на ўзоруні нацыі (гэта значыць, спачатку дзяржаўная ідэнтычнасць, потым нацыянальная). Але гэты працэс ёсьць, прычым ён выразны. Нейкія лініі нацыянальнай ідэнтычнасці вызначаюцца.

І вось тут ужо, мы бачым, адбываецца ідэнтыфікацыя Беларусі дзяржавы, якая будзе вызначацца: ці яна больш эўрапейская, ці прарасейская. Куды больш цікавыя і выразныя пазыцыі!

У гэтым пляне я магу сказаць, што няма сёняня відавочнага адказу, які мы б адчулі адзіна праўдзівым. Беларусь, безумоўна, да Эўропы належыць. Але ў тым выглядзе, у якім яна цяпер ёсьць, яе прыналежнасць падаецца, як казаў Эрыксан, супяречлівай. Гэта як дуэль. Мы належым да Эўропы, але мы там не сядзім. Мы хочам быць эўрапейцамі, але нас не пускаюць. Нейкія нашыя пра-вы ці гатоўнасць уязць на сябе адказнасць за тое, што ёсьць... Таму я, хутчэй за ўсё, падзяліла б насельніцтва Беларусі на нейкія групы, якія больш гатовыя

ўспрымаць сябе эўрапейцамі, і групы, якія ня тое каб цягнуліся да саюзу Расеі зь Беларусью, а проста – не гатовыя. Для іх ня важная гэтая ідэнтычнасць, для іх важная іншая. Для іх не прыярытэтная нацыянальная ідэнтычнасць ці эўрапейская. Гэтыя людзі здавольваюцца тым, што яны, скажам, магілёўскія, віцебскія ці нават полацкія. Гэта зямляцкія варыянты лякальной ідэнтычнасці. Я дас্যледавала вялікі масіў матэрыялаў на гэту тэму: у людзей лякальная ідэнтычнасць была і застаецца важкім элемэнтам.

У сучаснай лякальной ідэнтычнасці мы вельмі часта бачым эканамічны элемэнт: рэгіональны, прасунуты, глябалісцкі. У беларусаў глябалісцкі элемэнт пакуль толькі-толькі зьяўляецца. Яны застаюцца патрыярхальными, з патрыярхальнымі вытокамі, каранямі, ранейшай прыналежнасцю. Дрэнна гэта ці добра? Я ніколі ня стаўлю ні плюсоў, ні мінусаў. Я проста кажу, што гэта натуральны працэс. Для мяне Беларусь як краіна сёньня не гатова нармальна і гарманічна ўвайсьці ў глябальны сьвет. У ёй існуе лякальная ідэнтычнасць, якую можна харектарызаваць як рэгіональную.

Належым мы Эўропе ці не? Думаю, так. Але ўсё гэта беларускі чалавек адчувае не праз дзяржаўную палітыку, а праз штодзённае жыцьцё. Вось такая ситуацыя!

Генадзь Бураўкін

Безумоўна, Беларусь ёсьць эўрапейскай. Іншая гаворка, калі мы вылучаем нейкія глыбінныя, глыбокія працэсы – і калі мы маем на ўвазе палітычную, эканамічную і культурную рэальнасць тут. На жаль, супадзеньня няма. Але тое, што Беларусь – частка Эўропы ці, скажам так, жаданьне быць часткай Эўропы ў найбольш адукаваным і найбольш дэмакратычным асяродку, адчуваньне сябе часткай Эўропы, – для мяне бяспрэчна. Калі на тое пайшло, якое ў Беларусі найбольшае веданьне культуры і палітычнай гісторыі? Амерыканскай? Не. Азіяцкай? Не. Эўрапейскае веданьне! Мы найбольш ведаем тое, што звязана з Францыяй, Італіяй, я ўжо не кажу пра блізкіх да нас – Расею, Польшчу. І нас, хоць і недастатковая (гэта вялікая наша бяда. Можа быць, адна з самых сур'ёзных) нас ведаюць у съвеце, але перш за ўсё ў Эўропе. Паверце мне, нават з майго

невялікага дыпляматычнага досьведу ведаю, што гэта так. Эўропа найбольш мае ўяўленыне. І, калі браць па-глыбінаму, тое, што адбываецца з намі сёняня, усё-ткі ў Эўропе мы часьцей за ўсё знаходзім разуменне тых працэсаў, якія ў нас адбываюцца. Хаця палітычна часам Амэрыка здаецца больш гатовая падтрымаць памкненыні нашых дэмакратычных колаў, чым некаторыя эўрапейскія краіны, эўрапейскія дзяржавы. Але я лічу, што і сёняня адчуваюнае еднасьці з Эўропай (можа быць, пакуль што схаванае ў глыбінях недзе, не падтрыманае яшчэ афіцыйнымі структурамі, чынавенствам нашым) ёсьць. Ад таго, відаць, і нашы дэмакратычныя колы, дэмакратычныя арганізацыі і дэмакратычныя палітычныя партыі адкрыта зарыентаваныя на Эўропу.

Я б не казаў, што Эўропа канчаецца на мяжы Эўразіі. Эўразіяз – гэта структура. Палітычная, міждзяржайная структура. А калі я гавару пра Эўропу, для мяне Эўропа – перш за ўсё цывілізацыйная еднасьць. І ў гэтай еднасьці, даволі шырокай (і гэта шчасьце, што яна шырокая, ня вузенъкая, бо гэта азночыае і большы патэнцыял, большыя магчымасці), унутры могуць быць розныя працэсы. Успомнім эўрапейскую гісторыю. То Рым выходзіў на першое месца, то Францыя, то вельмі сур'ёзна пра сябе заяўляла руская культура. Таму ўнутры гэтай прасторы могуць быць нейкія зьмены. Наша Беларусь, на жаль, можа быць, ня самая прыкметная на гэтай прасторы – яна можа ці то аддаляцца, ці то набліжацца, ці то (ня дай Бог!) зусім на пэрыфэрыі аказвацца.

Алесь Бяляцкі

Безумоўна! Я абсалютна ў гэтым перакананы: з усімі вывертамі і постсавецкім съцёбам (інакш гэту беларускую ўладу цяжка называць. У нас адбываецца пэўны постсавецкі палітычны съцёб), я лічу, мы на сёняняшні дзень ёсьць абсалютна арганічнай часткай эўрапейскай культурна-гістарычнай прасторы. У нас ёсьць нейкія адставаныні, нейкія выхады наперад. Як гэта ні дзіўна гучыць, але яны былі: і ў юрыдычнай думцы, і ў думцы культурніцкай (перакладніцкай – Біблія Скарыны)... Я ўжо ня буду казаць пра ролю ў геапалітычных працэсах, якую адыгрывала Вялікае Княства Літоўскае, – гэта ўсё было. Але я ўпэўнены, што гэта ўсё яшчэ на-перадзе. На самай справе, яно ёсьць і сёняня, проста з ходу цяжка вызначыць...

Я ня думаў над гэтым: не мая гэта задача – сядзець і шукаць, што ёсьць у Беларусі самага лепшага. Можа быць, у нас самая лепшая гарэлка на сёньняшні дзень, якой больш нідзе няма ў Эўропе, я ня ведаю. Гэта ня ёсьць задачай культуролягай – сядзець і думаць, чым мы можам пахваліцца на сёньняшні дзень.

Нягледзячы на пэўныя адхіленні ў гістарычным працэсе, як бы там ні было, гэты кавалак тэрыторыі заўсёды быў у эўрапейскім кантэксьце. І гэта самае дзіўнае! Нават у час камунізму, брэжнявізму і г. д. усё адно асноўная база, асноўная «матрыца», у якой разывіваўся народ і разывівалася сутуацыя на гэтых землях, ня моцна адстала ад агульнаэўрапейскай супольнасці. На сёньняшні дзень дастаткова зъмяніць грамадзка-палітычную сутуацыю ў Беларусі, і я ўпэўнены, што паводле эканамічных фармальных парамэтраў празь пятнаццаць гадоў мы будзем адпавядцаць усім эўрапейским стандартам. У мэнтальныx рэчаx, узвычках, ува ўзроўні масавай культуры мы, можа быць, трошкі пазней дагонім: трэба, каб прамінулі два пакаленіні. Але для гісторыі народу, для гісторыі нацыі, для таго, адкуль мы бярэм свой пачатак, гэта – нішто, кропля ў моры.

Таму гэтыя адрозненіні настолькі малыя, і транспарэнтнасць, якая існуе на сёньняшні дзень, настолькі сама празь сябе магутная, настолькі шмат «капіля-раў», якія «прабіваюць» мяжу паміж Берасьцем і Эўрапейскім Звязам, Горадняй і Эўрапейскім Звязам, што няма ніякіх шанцаў пабудаваць тут штосьці такое, што пайшло б нейкім іншым шляхам у параўнаныні з tym, якім цяпер ідзе Эўропа.

Наконт географічнага панятку Эўропы, ад якога варта было бы адштурхоўвацца. У нас няма такой праблемы, як у краінаў, якія фармальна адносяцца да Эўропы – маю на ўвазе Азэрбайджан, Грузію, Арменію, – але ў якіх мэнтальныx праблемаў значна болей. У першую чаргу гэта тычицца Азэрбайджану, які ёсьць мусульманскай краінай на 90%. Фактычна, яны адносяцца географічна да эўрапейскай часткі цывілізацыі, але реальна настолькі моцны ўплыў іхнага турэцка-іранскага «падчарэўя» (і далейшых краінаў: Іраку, Сырыі), што гэты працэс на сёньняшні дзень у іх навырашаны. У іх яшчэ бліжэйшым аднаму-двум-тром пакаленіням яшчэ трэба будзе вызначацца, якім шляхам яны пойдуць. Для нас такога пытання няма. Што мы можам? Нават нягледзячы на самыя неверагодныя ўяўленыні і гіпотэзы пра зынішчэнне беларускай незалежнасці, пра інкарпарацыю Беларусі ў Расею і г. д. – у гэтых праектаў гістарычна, паводле лёгкіх разывіцца

падзеяў, праста няма ніякіх шанцаў, каб яны зьдзейсьніліся і далі нейкі плён. Таму ў нас сытуацыя ў гэтым пляне, я б сказаў, вельмі «льготная» і камфортная ў параўнанні з тымі краінамі, якія будзе яшчэ дастаткова доўгі час трэсці.

І ў параўнанні з Расеяй, урэшце. Прыкладна пару тыдняў таму ў нас была гаворка зь вядомым расейскім праваабаронцам Сяргеем Кавалёвым, які напалову беларус – па бацьку. Бацька яго родам з Рагачоўшчыны, але сам Кавалёў ужо выхаваўся ў расейскай культуры. Аднак ёсьць у яго пэўныя рысы беларускай мэнтальнасці. Ён казаў так: «Я абсалютна выразна разумею сытуацыю, якая складаецца на сёньняшні дзень у Pacei (Ён меў на ўвазе сытуацыю культурную і сытуацыю эўрапейскай арыентацыі – як яны любяць дзяліць на заходнікаў і славянафілаў. – А. Б.). І тое, чым я займаюся, яно збудзеца – праз сто гадоў. Я ў гэтым абсалютна перакананы». Так сказаў Сяргей Адамавіч Кавалёў.

Калі перафразаваць ягоныя слова, дык тое, дзеля чаго мы працуем, збудзеца не праз сто, а праз дваццаць гадоў. Ну, каб ужо канчаткова гэты працэс «вяртання блуднага сына» ў эўрапейскую супольнасць скончыўся – хай сорак гадоў. Гэта і ёсьць тым тэрмінам, празь які мы здолеем, думаю, усё паставіць на свае месцы.

Аляксандар Вайтовіч

Эўропа, з аднаго боку, – гэта геаграфічнае паняцьце. З другога ж, несумненна, сёньня яна ўспрымаецца як супольнасць, заснаваная на агульных каштоўнасцях. І ў вялікай ступені гэта абумоўлена тым, што цяпер большасць краінаў Эўропы аб'яднаныя ў Эўрапейскі Саюз. Гэта палітычны і эканамічны саюз, у яго падмурку ляжаць агульныя цывілізацыйныя каштоўнасці.

На жаль, у цяперашні пэрыяд сваёй гісторыі Беларусь толькі геаграфічна зьяўляеца часткай Эўропы. Існая ўлада ізалюе яе ад агульнага цывілізацыйнага разьвіцця. І робіцца гэта з той мэтай, каб задаволіць непераадольную прагу дыктатара да пажыццёвага кіравання краінай. Такая палітыка ўладаў вельмі небяспечная і шкодная для Беларусі. Яна адмоўна ўплывае на наша эканамічнае разьвіццё, тоіць у сабе пагрозу нестабільнасці, катастрофы і авбалу. Гістарычных прыкладаў-аналёгіяў шмат: Савецкі Саюз, Кітай у пэрыяд «культурнай рэвалюцыі» і інш.

Андрэй Вардамацкі

Пакуль што пра Беларусь як частку Эўропы можна гаварыць толькі ў чиста географічным сэнсе. Але разам з тым можна ўпэўнена казаць, што эўрапейскі патэнцыял Рэспублікі Беларусь большы, чым у каго-небудзь з нашых суседзяў – былых рэспублік СССР. Ён большы, чым ва Ўкраіны, у пэўным сэнсе, можа, большы, чым у балтыйскіх краінаў. Я маю на ўвазе інфраструктуру, кампактнасць краіны і, як вынік адсуль, кіраванасць краіны, я маю на ўвазе ўзровень адукаванасці, кваліфікаванасці і таго, што называецца *skills* насельніцтва. Насельніцтва Рэспублікі Беларусь – адно з самых адукаваных, я б сказаў – самое адукаванае на тэрыторыі колішняга Савецкага Саюзу пасля Масквы і Ленінграду (калі разумець іх як тэрытарыяльна-адміністрацыйныя адзінкі). І гэтаму ёсьць свае абектыўныя прычыны, якія заключаюцца ў тым, што Беларусь была завяршальнym звязком, зборачным цэхам усесаузнага канвэзу. А менавіта гэтыя вытворчасці маюць на ўвазе найбольшы ўзровень кваліфікаванасці прадукцыйных сілаў, чалавечага рэсурсу.

Магчымыя рэформы ў Рэспубліцы Беларусь адбудуцца вельмі хутка, таму што краіна, як я гаварыў, кампактная, кіраваная. Параўноўваючы з Украінай, можна сказаць: у Беларусі існуе адна, а не дзве мэнтальныя краіны, як там. У гэтым сэнсе можна гаварыць пра вельмі вялікі эўрапейскі патэнцыял Беларусі.

Талерантнасць, якую я называў як адну з базавых эўрапейскіх каштоўнасцяў, звязана з адной з базавых каштоўнасцяў нацыянальнага беларускага характару. Іншая рэч, што цяпер гэтая талерантнасць нацыянальнага характеру беларусаў знаходзіцца ў стане нейкага свайго іншабыцца, якое можна ахарактарызаваць словам «канфармізм». Вось такое праяўленне: талерантнасць не як цярпімасць, адкрыласць да іншых съветапоглядаў, іншых каштоўнасцей структураў, арыентацыяў па палітычных кірунках, арыентацыяў, а талерантнасць як канфармізм.

Вінцук Вячорка

Бяспрэчна, Беларусь была, ёсьць і будзе Эўропаю ў абедвух згаданых сэнсах. Гэтаксама як Эўропаю ёсьць Грузія, Мальта, Партугалія, Чарнагорыя

й нават Альбанія (сумысьля называю тых, хто на геаграфічнай мяжы). Таму «ў гэтым кірунку» трэба рашуча спыніць дзяржаўную дээўрапеізацыю Беларусі, якою систэмна займаецца цяперашняя ўлада.

Павал Данейка

Вядома, тут я разглядаю з цывілізацыйных пазыцыяў. У Беларусі ёсьць усе названыя мной харкторыстыкі. Эта хрысьціянская краіна, якая будзе свае падзіны на грунце рацыяналізму і схільна да дыялёгу.

Некалі «Эўропа» канчалася на граніцы Германіі і Польшчы. Польшча таксама не была «Эўропай» – не ўваходзіла ў Эўрасаюз. Я думаю, гэтае пытаньне было народжана межамі, паводле якіх сябе вызначала Расейская дзяржава. Мне здаецца досыць відавочным, што эўрапейская съядомасць моцна пашырылася: зьмена сітуацыі з расейскімі межамі прымушае па-іншаму глядзець на мяжы Эўропы. Я б так сказаў, мабыць: для эўрапейцаў мяжа Расеі – гэта і ёсьць заканчэнне Эўропы. Наколькі я разумею, цяпер гэты пункт гледжаньня прымаеца Эўропай. Ідэя супольнай Эўропы ўсё ж дастаткова моцная. І ідзе пошук, дзе ж гэтая агульная Эўропа канчаецца.

Андрэй Дынько

Сучасная Беларусь адназначна ёсьць часткай Эўропы, хаця і вельмі-вельмі беднай. Беднай, а з другога боку – моцна ўражанай саветызмам, які падставіў пад сумнеў асноватворныя вартасці Эўропы. Але мэнтальна беларусы застаюцца эўрапейцамі.

Святлана Калінкіна

Сучасная Беларусь геаграфічна, зразумела, – частка Эўропы. Цяпер мы можам гаварыць адно пра геаграфію, калі мы съцверджаем, што Беларусь – эўрапейская краіна.

Калі аналізаўца ў цывілізацыйным ракурсе, то зразумела, што мы ў сябе назіраем цяпер нейкае такое азіяцкае кіраванье і існаванье грамадзтва. І ў гэтым сэнсе казаць пра эўрапейскую Беларусь вельмі цяжка. Але я думаю, што гэта проста гістарычна недарэчнасць, і зь цягам часу (празь дзесяць, пяць альбо пяцьдзесяц гадоў) усё стане на свае месцы. Мне здаецца, што і нашы людзі (нават тыя, хто сёньня крычыць, што патрэбен саюз і аднаўленне нават былога Савецкага Саюзу) усё ж такі мысьляць сябе як прадстаўнікі Эўропы.

Каб стаць нармальнай эўрапейскай краінай, Беларусі на самай справе, бракуе шмат чаго. І ў першую чаргу – у кіраваньні. Таму што, як у любой краіне, у Беларусі эліта – гэта максымум 10% усіх жыхароў, а ўсе астатнія – гэта насельніцтва. Таму цяпер мы можам казаць пра тое, што эліта беларуская, кіраўніцтва Беларусі – яно зусім не эўрапейскае. І наагул, гэтая праслойка, эліта грамадзтва, у адрозненьні ад разьвітых эўрапейскіх краін, у нас вельмі-вельмі малая.

Сяргей Калякін

І так, і не. Мы і зьяўляемся часткай Эўропы, і не зьяўляемся, выпадаем з агульнага кантэксту – на мой погляд, ня толькі эўрапейскага, але і сусьветнага.

Геаграфічна мы, безумоўна, знаходзімся ў самым цэнтры Эўропы – гэта нікім не аспрэчваецца. А вось з пункту гледжаньня цывілізацыйнага разьвіцця, з пункту гледжаньня таго, што сёньня робіцца ў нашай краіне, – мы па-за Эўропай, безумоўна. Больш за тое, мы ўсё хутчэйшымі тэмпамі ізалюемся ад знадворнага сусвету, і ў тым ліку – ад Эўропы.

Для таго каб наблізіцца да Эўропы, як гэта трывіяльна ні гучала б, мы павінны правесці палітычныя рэформы ва ўласнай краіне. Мы павінны зрабіць нашу краіну адпаведнай тым стандартам, якія сёньня існуюць у організацыі грамадзкага і палітычнага жыцця, тым абавязаньням, якія ўзяла на сябе Рэспубліка Беларусь у эўрапейскай супольнасці (у праватнасці, абавязаньням, якія мы ўзялі, уступаючы ў АБСЭ). Мы павінны былі ўбрэзіць на сябе абавязаньні і выконваць іх у рамках Рады Эўропы. Бо парадокс: Беларусь – адзіная краіна Эўропы, што не ўваходзіць на сёньняшні дзень у Раду Эўропы! Усе астатнія эўрапейскія краіны, уключаючы і Расею, якая зьяўляецца краінай эўразійскай, знаходзіцца ў Радзе

Эўропы. Мы адзіная краіна, якая не ўваходзіць туды, таму што мы не адпавядаем стандартам, якія сёньня прынятыя ў аб'яднанай Эўропе.

Кася Камоцкая

Безумоўна, сёньняшняя Беларусь – частка Эўропы. Я не кажу пра Эўразія, але культурна – безумоўна зьяўляеца. І за гады савецкай улады і лукашэнкаўскага рэжыму ня можа зъяніцца мэнтальнасць людзей, якая была ў гэтага народу на працягу ўсёй яго гісторыі. Зайжды Беларусь была часткай Эўропы, нават у змрочны час царызму альбо Савецкага Саюзу – гэта адчувалася зайжды.

Дастаткова паглядзеце на быт, на вёскі – беларускія, расейскія і польскія. Параўнаць, да чаго бліжэйшая беларуская вёска. Канечне, да польскай бліжэйшая, чым да расейскай! Ува ўсім: уобыце, у архітэктуры, у плянаваныні самога ўчастку... Напрыклад, у Ракеі саджаць кветкі перад домам лічыцца дэблізмам. Там людзі дзівяцца: «Навошта гэта?»

Сяргей Касцян

Беларусі не трэба нікуды ўваходзіць, бо яна зайсёды была эўрапейскай дзяржавай, ёсьць і будзе. І калі казаць аб Заходнім Эўропе, то трэба памятаць, што ў XVI стагодзьдзі Беларусь, якая знаходзілася ў складзе Вялікага Княства Літоўскага, мела свой Статут. А Брытанія (або, як яе цяпер называюць, Злучанае каралеўства) і да гэтага моманту ня мае сваёй Канстытуцыі. А ўсе астатнія краіны Заходній Эўропы атрымалі свае Канстытуцыі ў канцы XIX – пачатку XX стагодзьдзя. Тому нам няма чаму вучыцца ў Заходнім Эўропе ў гэтым сэнсе. Асабліва ў пляне дэмакратыі і ў пляне палітыкі. Калі нам і ёсьць чаму павучыцца, дык гэта здабыткам найноўшых тэхналёгій.

Таму Беларусь ня мусіць нікуды ўваходзіць, а жыць так, як яна жыве. Адзінае, што трэба рабіць: яшчэ раз паказаць – і эканамічна, і палітычна, – што мы краіна, якая можа размаўляць на роўных зь любой эўрапейскай краінай. Бо і нашая гісторыя, і сучасная адукаванасць нашых грамадзянаў даюць нам поўнае

права сказаць, што мы ў шматлікіх пазыцыях на цэлую галаву вышэйшыя за ўсякіх эўрапейцаў.

Вячаслаў Кебіч

Я даўно гаварыў і яшчэ раз паўтараю, што Беларусь даўно зьяўляеца аздінай і непадзельнай часткай Эўропы. Вядома, з пункту гледжання палітычнага – гэта яшчэ не Эўропа, і ў яе яшчэ трэба сапраўды ўвайсьці.

Тое, што Эўропа канчаецца на мяжы Эўрасаюзу, – гэта іх разуменне. Уявім сабе, што мы ўжо ў Эўрасаюзе. Тады што ж: мы дагэтуль не былі Эўропай, а як толькі ўступілі ў арганізацыю, адразу зрабіліся Эўропай? Лухта гэта! Гэта зусім няправільнае тлумачэнне паняцця Эўропы. Калі мы гаворым «Паўночная Амэрыка», мы аўтаматычна разумеем, што гэта Злучаныя Штаты Амэрыкі і Канада, хоць гэта дзъве розныя, зусім самастойныя дзяржавы. Калі мы гаворым «Паўднёвая Амэрыка» ці «Лацінская Амэрыка», дык там жа розныя палітычныя погляды і іншае, але мы гэта разумеем як мацярык.

Сёньня зьявілася настолькі шмат дзяржаваў, што гаварыць пра тое, што гэта нейкая цывілізацыйная супольнасць, я б не наважыўся. Давайце прыгадаем гісторыю. Калі мы ў Беларусі яшчэ жылі плямёнамі, і ў нас не было рэлігіі як такой, ужо тады былі іншыя цывілізаваныя краіны. У tym ліку да гэтых цывілізаваных краінаў тады адносіўся і Кітай. Мяніеца час, мяніяцца гады – мяніеца і разуменне цывілізацыі. Цывілізацыя – гэта вельмі шырокі гістарычны пэрыяд. Таму я б сказаў, што Эўропа – перш за ўсё тэрытарыяльнае аб'яднаныне.

Жанна Літвіна

Беларусь на сёньняшні дзень, мне падаецца, апынулася ў нейкім прамежкавым часе абсурду, у сітуацыі раздвоенасці грамадзкой съядомасці. З аднаго боку, беларусы сёньня вельмі ў хацелася быць спажыўцом тых дабротаў, якія назапасіла эўрапейскае грамадзтва. А з другога боку, відаць, наяўнасць эфекту прымусовай саветызацыі робіць нас прыхільнікамі расейскага ладу жыцця. Нас яшчэ настальгічна цягне ў той, савецкі час – гэта абсолютна для мянене незразуме-

ла. Можа быць, прычыны і карані гэтага імкнення парадуноўваць сваё жыцьцё і захапленыне савецкім часам палігаюць у першую чаргу ў тым, што людзі ня ведаюць, як можна жыць інакш. Сённяшняя ўлада, сённяшні рэжым не далі чалавеку гэтай духоўнай разыняволенасці і магчымасці марыць і імкнуцца не назад, не да савецкай систэмы, а шукаць разыняволенасці свайго духу і шукаць духоўныя каштоўнасці, духоўнае апрыышча.

Беларусы цяпер езьдзяць за мяжу, але вяртаюцца – і апынаюцца надалей у кіпцюрах прапаганды. Нашы людзі (і гэта наступства прымусовага ўкаранення дзяржаўнай ідэалёгіі) папросту няшчырыя. Ёсьць шэраг фактаў, якія съведчаць: людзі могуць гаварыць адно (чытаць лекцыі па дзяржаўнай ідэалёгіі), а паралельна ў іх існуе свой съветапогляд. Гэта недзе глыбока закапана і можа выходзіць на съвет, прайяўляеца, напрыклад, у тым факце, што толькі за мінулы год Беларусь пакінулі 64 тысячи беларусаў. Дарэчы, гэта афіцыйная статыстыка, якую выдаў тэлеканал АНТ напрыканцы сакавіка. 64 тысячи людзей, нягледзячы на фармаваныне стэрэатыпаў, што мы на Захадзе нікому не патрэбны і нас там ніхто не чакае, усё роўна сваё жыцьцё і заўтрашні дзень звязываюць з Захадам і шукаюць свой лёс па-за межамі Беларусі.

Анатоль Лябедзька

Геаграфічна – так! І, канечнэ, ёсьць частка людзей – носьбітаў эўрапейскіх каштоўнасцяў. Калі б гэтага не было, у нас бы не было пэрспэктывы. Калі мы сённяня возьмем, напрыклад, Расею – там бессэнсоўна ставіць пытаньне пра эўрапейскія каштоўнасці: ёсьць спробы прышчапіць, але яны там не прышчапляюцца. Расейская «дрэва» адрынае гэтыя прышчэпкі.

А ў Беларусі ёсьць такая пэрспэктыва! І ёсьць значная частка грамадзтва, якая зьяўляеца носьбітам эўрапейскіх каштоўнасцяў. Калі паглядзеце на сацыялягічныя звесткі, у нас ёсьць схільнасць да Эўропы. Пазытыўныя адносіны – колькі б ні гаварыла прапаганда пра прыватызацыю, ці рынковавыя адносіны, ці дэмакратию – у нас усё ж такі трывалыя (я думаю, што нават на геннім узроўні) і таму, што мы блізка да Эўропы, і таму, што ў нас ёсьць пэўная гісторыя.

Васіль Лявонаў

Беларусь – гэта толькі геаграфічная частка Эўропы. Яна павінна быць і будзе часткай адзінай эўрапейскай супольнасці (палітычнай, культурнай і эканамічнай). Для гэтага нам, беларусам, трэба рабіць Беларусь эўрапейскай краінай. Усім палітычным партыям, грамадзкім аб'яднаныям, усім грамадзянам Беларусі трэба вызначыцца, дамовіцца, якой павінна быць Беларусь сёняня, заўтра. Гэта вельмі складанае пытаныне. Мы, беларусы, наша Беларусь разьмешчаныя на мяжы дзівюх геапалітычных сілай, дзівюх цывілізацыяў. Вельмі многія разва- жаюць у нас катэгорыямі «у Расею», «у Эўропу». Перш за ўсё Беларусь павінна стаць самай сабой. Пры гэтым мы ававязаныя ўлічваць інтэрэсы як Усходу, так і Захаду. Мінулы выборчы фарс (выбару ў Беларусі не было) наглядна пацьвердзіў наяўнасць невырашальных супяречнасцяў у поглядах на будучыню нашай краіны ў Захаду і ў Расеі. Лукашэнка ўмелая гуляе на гэтых супяречнасцях.

Эўропа – гэта супольнасць, заснаваная на супольных каштоўнасцях, якія выпрацаваныя і ажыццяўляюцца на практицы, да якіх прыйшла Эўропа пасля шматлікіх, шматекавых крывавых канфліктаў, разыні і звадаў. Яны навучыліся дамаўляцца.

Алег Манаеў

У культурным сэнсе Беларусь зьяўляецца часткай Эўропы пакуль толькі часткова. Пачынаючы з XII стагодзьдзя (ня будзем паглыбляцца ў больш старынны час), г. зн. з Полацкага княства, а потым і ВКЛ, гэтая тэрыторыя ў пэўных адносінах: рэлігійных, прававых, палітычных, эканамічных і да т. п. – ужо ўва-ходзіла ў эўрапейскую культурную прастору. Але ў той жа час яна належала і да іншага, эўразійскага съвету. Гэтая геапалітычная і культурная «раздвоенасць» доўжылася стагодзьдзямі, але асабліва ўзмацнілася за апошнія трэћі, калі Бела-русь фактычна была часткай Рэчы Паспалітай, а затым Расейскай імперыі і Са-вецкага Саюзу. Сёняня мы маем тое самае: на самай справе Беларусь зьяўляецца двухскладовым культурным утварэннем. У ёй ёсьць нямала людзей, якія па-дзяляюць эўрапейскія каштоўнасці. І з гэтага пункту гледжаньня наша краіна

належыць да эўрапейскай культурнай прасторы. Але ёсьць і іншая Беларусь. І розыніца паміж імі, з пункту гледжаньня каштоўнасцяў, велізарная.

НІСЭПД ужо дзесяць гадоў таму публікаваў даныя, якія даказваюць, што, умоўна кажучы, беларускае грамадзтва складаецца з трох частак. Адна частка – прайяўленае ў поўным, вядома, сэнсе, але прыхільнае да многіх каштоўнасцяў, праекта гаварылася. Гэта прыкладна трэць насельніцтва (нагадаю, што ў Беларусі жыве пад дзесяць мільёнаў чалавек, і калі я кажу «трэць» – гэта значыць каля трох мільёнаў). Калі б гэтых беларусаў сёньня нейкім чарадзейным чынам перанесці на заход ад нашай краіны, думаю, яны ўпісаліся б у эўрапейскую палітыку, эканоміку, мэнеджмент, лад жыцця...

Другая частка – таксама прыкладна трэць грамадзтва – не разумее і не прымае гэтай систэмы каштоўнасцяў. Гэта так званая «савецкая Беларусь». І ёсьць яшчэ адна трэць. Яна ў нейкіх адносінах, напрыклад эканамічных, арыентаваная на эўрапейскую систэму каштоўнасцяў, а ў іншых, напрыклад прававых, – на эўразійскую. Так што ў гэтым сэнсе можна сказаць, што Беларусь як была двухскладовым культурным утварэннем, што ўтрымлівала розныя систэмы каштоўнасцяў, так і засталася.

Што варта рабіць у гэтым напрамку? Я не палітэхноляг і тым больш не палітык, таму даваць рэкамэндацыі, як арганізаваць грамадзка-палітычны працэс адпаведным чынам, не зybираюся. Кожны павінен займацца сваёй справай. Для нашай каманды, г. зн. былога НІСЭПД, і мене асабіста задача заключаецца ў тым, каб узмацняць пазыцыі эўрабеларусаў, спрыяць таму, каб на гэтыя пазыцыі пераходзілі і тыя, хто вагаеца, каб «савецкія беларусы» спакойна жылі, не адчуvalі сябе ўшчэмленымі, але і не тармазілі разьвіцьця краіны. З уласнага досьведу могу сказаць, што зрабіць зь іх эўрабеларусаў – задача практична невыканальная. Але гэта ня так і важна: калі эўрабеларусаў будзе большасць, то рэальнае ўваходжанне нашай краіны ў Эўропу зробіцца пытаньнем тэхнікі – палітычнай, эканамічнай, прававой, інфармацыйнай і да т. п.

Аляксандар Мілінкевіч

Безумоўна, Беларусь у сёньняшнім выглядзе выпадае з кантэксту Эўропы. Сёньня мы – эўрапейская аномалія. Тоэ, з чым цяжка мець справу. Сапраўдная дыктатура ў Эўропе. Але я не надаваў бы вялікай увагі такому стану Беларусі, не лічыў бы, што гэта вялікая проблема. Бо калі браць з гледзішча часу, то проблемы Беларусі – гэта проста невялічкая хвароба, як тэмпэратура паднялася. Беларусь нікуды ня сыдзе з мапы Эўропы. Беларусь у Эўропе – гэта традыцыя, гэта гісторыя. Замежнікі часта пытаюць: а ваша Беларусь мае азіяцкі ўхіл ці схільная хутчэй да эўрапейскіх тэндэнцыяў? Я тады распавядаю пра магдэбурскія права, якога ў Беларусі больш было, чым у Германіі, праз нас усе стылі мастацтва праішлі, а, прыкладам, у Расею толькі барока трапіла. Нагадваю, што гэта беларусы на беларускай зямлі і па-беларуску стварылі ўзор першай у Эўропе Канстытуцыі. Як бы ні было, але беларусы – эўрапейская нацыя, гэта вынікае найперш з мэнтальных і культурных асаблівасцяў. Мы мост паміж Усходам і Захадам, але ўсё ж з эўрапейскай традыцыяй.

Анатоль Міхайлаў

У геаграфічным сэнсе, зразумела, – так. Але я ня думаю, што ў гэтым заключаецца зъмест пытаньня. Даводзіцца з сумам канстатаўцаў, што на сёньняшні дзень мы хутчэй маем посьпехі ў нашай няздольнасці інтэгравацца ў Эўропу, чым ідэнтыфікаўцаў сябе зь ёй. Краіна, якая, здавалася б, у сілу свайго геапалітычнага становішча, знаходзічыся на скрыжаваныні шляхоў і сустрэчаў паміж разнастайнымі культурнымі традыцыямі, магла б быць месцам дыялёгу і продуктыўным мостам узаемадзеяння, апынулася ў стане канфрантациі з Эўропай і астатнім цывілізаваным светам. Абсурднасць гэтага стану рэчаў відавочная і зьяўляецца вынікам нашай папярэдніяй працяглай ізоляцыі і дамінаванія ідэалёгіі процістаяння і процідзеяння таму, пра што мы па-ранейшаму ведаєм вельмі мала. Аднак расплачвацца за гэтыя нашы пралікі давядзеца і нам, і нашым нашчадкам, прычым крайне дарагой ценой.

Алесь Міхалевіч

Я думаю, што сёньня Беларусь адной нагой у Эўропе, а другой – дзесяці па-за Эўропай. Таму што для мяне эўрапейскай краінай можа лічыцца толькі тая, дзе грамадзяне самі бяруць на сябе адказнасць за свой лёс. То бок гэта цывілізацыя, якая паўстала праз актыўны ўдзел грамадзянаў у прыніціці рашэнняў. Пакуль што можам сказаць, што ў Беларусі такіх грамадзянаў, можа, працэнтава трывцаць. На мой погляд, вось на гэты працэнт мы ў Эўропе. І гэта вельмі добры працэнт: ад гэтых трывцаці недалёка да большасці. Як толькі нас будзе большасць, мы зможем упэўнена сказаць, што зьяўляемся паўнапраўнай часткай Эўропы.

Нам трэба сёньня гадаваць такіх людзей, якія ня будуць баяцца браць на сябе адказнасць за сваю будучыню.

Тацяна Процька

Геаграфічна мы цэнтар Эўропы. Беларусь – гэта ня толькі тэрыторыя, але і людзі, і дзяржава. Кожная з названых частак павінна мець лепшы выгляд, каб стаць часткай Эўропы. Грамадзянская супольнасць мае адны магчымасці ўзьдзеяння на людзей, у дзяржавы – іншыя. І калі грамадзянская супольнасць (такія людзі, як я, напрыклад) адчувае сябе часткай менавіта эўрапейскай цывілізацыі, нам зразумела, што мы павінны ў грамадзтве распаўсюджваць перш за ўсё систэму каштоўнасцяў, якая тычыцца гэтай цывілізацыі.

Але шмат хто зь беларускіх людзей, на жаль, не прыняў тых каштоўнасцяў, якія выпрацаваны і якія далі такі высокі эўрапейскі культурны і тэхналагічны ўзровень. Мы не прынялі каштоўнасці «дэмакратыя», мы не прынялі каштоўнасці «законнасць», мы не прынялі каштоўнасці «правы чалавека». Апошніяе паніцце ў нас наагул вельмі аблежаванае: далей за «чарку і скварку», на жаль, не ідзе – і нават у кіраўніцтва краіны. Сацыяльна-эканамічныя права зьяўляюцца галоўнымі, а «чалавекам звацца», мець свабоду – другараднае.

У дзяржавы магчымасцяў значна болей, чым у грамадзянскай супольнасці. Нашая дзяржава публічна прыняла эўрапейскую систэму каштоўнасцяў, а на

справе цяпер лявіруе паміж усходняй, так званай «славянскай», супольнасцю (з крыху іншай систэмай каштоўнасцяй) і заходнеэўрапейскай. Падаецца, што тая эліта, якая сёньня пры ўладзе, заходнеэўрапейскага выбару яшчэ не зрабіла. Таму мы маем сёньня сядзенне на двух крэслах. З аднаго боку, мы кажам: мы ў цэнтры Эўропы, і мы прыхільнікі эўрапейскіх каштоўнасцяў. З другога боку, мы ад іх у сапраўдным жыцьці адхіляемся.

І ўжо ўзынікае новае паняцьце – «Эўразія». Быццам бы там новая супольнасць, дзе знаходзяць месца і заходнеэўрапейскія каштоўнасці, і нейкія іншыя, усходнія, «славянскія» каштоўнасці. Мы можам прыняць і такую систэму. Але тады мы павінны ведаць, што Беларусь ніколі ня будзе з гарадамі-музэямі, ніколі ў нас ня будзе эўрапейскага ладу. Гэта будзе іншае грамадства зь іншымі магчымасцямі.

Андрэй Саньнікаў

Геаграфічна – бяспрэчна, Беларусь ёсьць часткай Эўропы. Там захавалася пераемнасць нават ладу жыцьця. Безумоўна, сёньня мы можам казаць пра аўяднаную Эўропу, дзе кожная краіна і нават рэгіён знайшлі сваё месца. І каб мы вярнуліся ў Эўропу (я хацеў бы казаць менавіта пра вяртанье ў Эўропу), мы павінны прайсці перш за ўсё шлях дэмакратызацыі, якія ні банальна гэта гучыць. Толькі гэта, я ўпэўнены, дасць нам шанец пабудаваць краіну, якая будзе лічыцца ў Эўропе. Без дэмакратычных палітычных інстытутаў (і наша сёньняшняя ситуацыя – яскравы прыклад гэтага) немагчыма разьвіць амаль нічога: ані эканомікі, ні культуры, ні гісторычнай наукуі...

Эўропа – панятак найперш цывілізацыйны. Я кажу «аб'яднаная Эўропа», бо гэта – ужо факт жыцьця. Гэта не мэханічнае аўяднаныне дзяржаваў, краінаў. Гэта форма, якая замацоўвае прыналежнасць да цывілізацыі ў гэты гісторычны пэрыяд.

Уладзімер Улаховіч

У любым разе, Беларусь – гэта частка Эўропы. Эўропы вельмі рознай, шмат-аблічнай, супярэчлівай, абцяжаранай гістарычнымі асьцярогамі і крыўдамі, сучаснымі фобіямі. Эўропы, што нялёгка фармуеца ў новай якасці толькі ў апошняі дзесяцігодзьдзі.

Беларусь нязъманна зьяўляеца часткай Эўропы. На жаль, існуе шмат эўрапейскіх палітыкаў і экспертаў, якім гэта трэба даказваць. Абсалютна непатрэбны занятак. Калі нехта лічыць, што Эўропа заканчваеца на Лянд-штрасэ ў Вене, Одэры ці Бугу альбо што Эўропа – паняцце выключна мэнтальнае, то да гэтага вартава ставіца як да вузасці і абмежаванаасці асабістых інтэрпрэтацыяў.

Валеры Фралоў

На мой погляд, якраз на мяжы Беларусі, Расеі праходзіць такі цывілізацыйны разлом, які звязаны з мэнтальнай насцю ў Расеі, Беларусі і той, другой частцы Эўропы, у якой мэнтальнай насцю зусім іншая. А геаграфічна мы нібыта ў цэнтры Эўропы. Але да тых прынцыпаў, якімі кіруюцца эўрапейскія краіны, мне здаецца, нам яшчэ вельмі далёка.

Іншая рэч, што нас нельга, вядома, парадаўнаць з азіяцкімі краінамі, дзе мусульманства і іншае. У Азіі – свае традыцыі, погляды, нават рэлігія, якія рэзка адрозніваюцца ад эўрапейскіх падыходаў. Мы ўсё-такі эўрапейскія людзі, элемэнт эўрапеізацыі ў нас прысутнічае. Я думаю, мы здольныя прайсці гэты этап і «дастасць» ува ўсіх пазыцыях Эўропу. Пакуль што мы недзе пасярэдзіне, паміж Эўропай і Азіяй.

Станіслаў Шушкевіч

Няма жорсткіх патрабаваньняў наконт таго, што такое «эўрапейскасасць» і што такое «не зусім эўрапейскасасць». У асноўным Беларусь належыць да Эўропы, зьяўляеца эўрапейскай структурай. А тое, што часова ў нас пару стагодзьдзяў тут лад нялюдзкі (увесь час не ўладкоўваеца, хоць спробы ўлад-

каваць былі), – гэта не азначае, што Беларусь адлучылася ад Эўропы. Я лічу, што Беларусь і людзі Беларусі зьяўляюцца эўрапейцамі.

Я вам скажу, нават там, дзе не аспрэчваецца, што гэта Эўропа: у Партугаліі, Грэцыі, пэўных мясцінах у Італіі, – там таксама моцныя адрозненіні ад таго, што мы прывыклі бачыць у клясычнай літаратуры – французскай, нямецкай. Так што Беларусь належыць Эўропе, і беларусы зьяўляюцца эўрапейцамі. Гэта для мяне адназначна.

Усевалад Янчэўскі

Мы зноў блытаемся ў тэрмінах. Фармальны адказ на першае пытаньне просты.

Калі мы гаворым пра Эўропу як пра краіны, што выраслы з каталіцка-пратэстанцкай цывілізацыі, дык безумоўна не. Калі ж мы разумеем Эўропу шырэй і ўключаем у яе бізантыйска-праваслаўную традыцыю, дык безумоўна так.

Вядома, Беларусь – гэта частка съвету, які вырас зь вялікай хрысьціянскай цывілізацыі.

З другога боку, мы яшчэ і частка вялікай эўразійской прасторы – таго, што было ў свой час Расейскай імперыяй. І, галоўнае, мы частка вялікага постсавецкага съвету. Мы – адзін з абломкаў гіганцкай савецкай імперыі, якая сама па сабе была цэлай цывілізацыяй (дарэчы, даволі ўнікальнай для чалавечай гісторыі).

Савецкі ўплыў аказаўся для нас найбольш істотны. Савецкі лад пераарадыў ўсё чыста – і ў нас, і ва Ўкраіне (ня лічачы заходніх абласцей), і ў Расеі. Больш таго, савецкі ўплыў быў настолькі магутны і кардынальны, што ён беспаваротна разарваў сувязь зь любымі папярэднімі традыцыямі.

Аб гэтым можна бедаваць ці гэтamu можна цешыцца, але факт застаецца фактом. Беларуская гісторыя – гэта перш за ўсё і больш за ўсё савецкая гісторыя.

У нейкай ступені маюць рацыю тыя палітыкі на Захадзе, хто лічыць, што Эўропа канчаецца на ўсходнія мяжы Эўрасаюзу. Гэта, магчыма, крыўдна некаму ў Маскве і Кіеве, але праз меру шырокая трактоўка паняцця Эўропы няслушная. А калі такая трактоўка набывае канкрэтныя палітычныя контуры, дык яна яшчэ і згубная.

Беларусь, Украіна, Расея – гэта іншы съвет.

Усё гэта зноў-такі прайяўляеца ў маўленьні. Мы, напрыклад, з той ці іншай нагоды часта гаворым: «У Эўропе робіцца так, а ў нас гэтак». Гэта значыць, яшчэ раз паўтару, мы падсвядома проціпастаўляем «наша» і «эўрапейскае».

Нічога дрэннага ў гэтым няма. Наадварот, менавіта спробы паказаць зь сябе тое, чым ты не зьяўляесцяся, заўсёды камічныя. Той, хто спрабуе, што б там ні было, давесыці сваю «эўрапейскасасьць», на самай справе дэманструе правінцыяльнасць і комплексы.

Спрабы ж самой Эўропы «заягнучы» да сябе яўна неэўрапейскія элемэнты дабром ня скончацца.

Напрыклад, усе размовы пра ўключэнне Турцыі ў Эўрасаюз мне падаюцца вельмі дзіўнымі. Для Эўропы яны згубныя. Калі гэта будзе мець практычныя вынікі, дык будзе вельмі кепска. Сама ідэя «эўрапейскасасьці» абясценіцца.

Ёсьць і іншое вымярэнне гэтага пытання. Тыя, хто занадта імпэтна імкнуцца «ў Эўропу», чамусыці зусім ігнаруюць адну сумную акалічнасць. Нажаль, Эўропа паступова перастае быць Эўропай. І чым далей, тым выразней гэта прайяўляеца. Эўропа гублюе сябе. Эўропа робіцца ўсё больш сэкулярнай, атэістычнай, спажывецкай. Яна ўжо амаль дащэнту разбурыла свой культурна-гістарычны падмурок – хрысьціянства.

Магчыма, гэты працэс натуральны. Але Эўропе ад гэтага не лягчэй. Ён ідзе – і Эўропа гублюе культурна-гістарычны карані. Эўрапейская традыцыя (у са-мым широкім сэнсе) магутна прасуеца сучасным тэхнагенным съветам. Усё гістарычнае, усё ўстойлівае, усё традыцыйнае, што робіць Эўропу Эўропай, – усё гэта зносіцца віхурай глябалізацыі.

Але пасля гібелі эўрапейскай культуры надыдзе чарга і саміх эўрапейцаў. Новае «вялікае перасяленне народаў» прыносіць наймацнейшы элемэнт мусульманскай культуры. Але калі большасць у Эўропе акажацца мусульманскай, дык ці ўспрыме гэтая новая большасць эўрапейскія каштоўнасці? Ці зразумеюць яны іх так, як разумеюць эўрапейцы? Ці захаваюць яны эўрапейскі лад жыцця, эўрапейскае съветаразуменіе і г. д.?

Гэта ўсё вялікія пытанні, і катэгарычнага адказу на іх няма.

Пры ўсім тым Эўропа не мабілізуецца – яна адступае. І наступ новай культуры, новага агрэсіўнага мэнталітэту (умоўна назавем яго ісламскім) – усё гэта не падганяе эўрапейцаў да мабілізацыі, а наадварот – прыводзіць да пастаяннага згодніцтва, да ўступак, да абсурдысцкага разумення праваў чалавека.

Выдатнае дасягненне эўрапейскай цывілізацыі – канцэпцыя правоў чалавека – пачынае ператварацца ў пасьмешышчу і выклікаць недавер да самога сябе. Наркотыкі? Калі ласка! Сэксуальныя ненармальнасці? Калі ласка! Разбурэнне сям'і? Калі ласка! Зъдзекаваныне з хрысьціянскіх каштоўнасцяў дзеля фальшывая разуметай свабоды слова ці камэрцыйнага посьпеху? Калі ласка!..

Любую рэч можна давесці да абсурду і, у прыватнасці, такую выдатную рэч, як цярпімасць. У Эўропе менавіта гэта і адбываецца.

Эўропа вельмі слабая. Эўропа бязвольная. Эўрапейцы нагадваюць паміраючыя, старэючыя нацыі. Яны ня здолыныя супраціўляцца знадворнаму ўплыву.

Давайце прыгадаем. Ужо пасыля Другой сусьветнай Эўропа аддала сябе на літасць пераможцаў. Адна частка пайшла «пад СССР», другая – «пад ЗША».

Дарэчы, без амэрыканскай магутнасці Італія і Францыя сталіся б камуністычнымі. У гісторыі няма ўмоўнага ладу, але тым ня менш!.. Уяўляеце – кантынэнтальная Эўропа была б савецкай!

У Эўропы пасыля заканчэння Другой сусьветнай вайны ўжо не было ўласных эўрапейскіх сілаў. Была сіла амэрыканская. І, адгарадзіўшыся амэрыканскай сілай, пад амэрыканскім «парасонам» эўрапейцы жылі і разъвіваліся. Так, быў дэ Голь, самастойная палітыка Францыі і іншае. Але ўсё адно яны ішлі, у асноўным, у рэчышчы амэрыканской палітыкі.

У Эўропы вельмі слабая палітычная воля. Эўропа багатая, яна можа складаць годную канкурэнцыю ЗША... Але ня хоча! Таму што мэнталітэт эўрапейцаў – гэта мэнталітэт нацыяў, што адыходзяць, старэюць.

Яшчэ адзін момант выпускаюць з-пад увагі прыхільнікі эўрапеізму. Абсалютна некарэктна ставіць знак роўнасці паміж эўрапейскасцю і ідэямі ліберальнай дэмакратыі.

На самай справе ў Эўропы гістарычна вельмі няпростыя стасункі з дэмакратыяй.

Эўропа нарадзіла самую жудасную дэспатыю – нацысцкую. Эўрапейскія дыктатуры – германская і італьянская – былі разбураны ТОЛЬКІ сілай зброі. Дэмакратыя ў Германіі была ўстаноўлена сілай, г. зн. супраць волі народу. А паміж тым, немцы – гэта цэнтральная эўрапейская нацыя.

Францыя два стагодзьдзя мітусілася паміж дэспатыямі і дэмакратыямі, праходзячы праз шэраг крывавых і ПА-АЗІЯЦКУ жорсткіх рэвалюцыяў... І яе шчодра палітыкі крывёво «шлях да дэмакратыі» сяк-так завяршыўся толькі ў другой палове ХХ стагодзьдзя.

Гішпанія, Грэцыя вызваліліся ад дыктатураў літаральна трывучаў гадоў назад.

Ліберальная дэмакратыя – гэта ў асноўным англосаксонская вынаходка. Можа, плумачнъне гэтаму заключаецца ў марскім харектары народаў. Гісторычна першыя дэмакратыі заснаваліся марскімі народамі. Грэкі – мараплаўцы, першы эўрапейскі парламэнт утварыўся ў Ісъяндый – краіне, асвоенай вікінгамі... Першыя эўрапейскія дэмакратыі (Галіндыя, Англія) стварылі нацыі, магутнасць якіх грунтавалася на флеце..., нарэшце, ЗША – дзяржава, створаная выгнанынкамі і эмігрантамі, што выправіліся за акіян у пошуках лепшага жыцьця.

Марараплавец, падарожнік, каляніст, выгнанынік – гэта перш за ўсё індывідуаліст. Гэта дужы чалавек. Чалавек, звязаны з морам, разылічвае толькі на сябе. Мора – чужая для чалавека стыхія. Тут усё супраць яго – і свавольны вецер, і салёная, непрыдатная для гіцьця вада, і хісткая палюба, і пякуча сонца. У моры няма на каго разылічваць.

Мэнталітэт маракоў, падарожнікаў, першапраходцаў – гэта мэнталітэт індывідуалістаў. Мэнталітэт марскіх нацыяў – гэта мэнталітэт дэмакратыяў. Тому што дэмакратыя пачынаеца з індывідуаліста, з чалавека, які спадзяеца толькі на сябе. У ЗША стварылі дэмакратыю індывідуалісты. Туды прыяжджалі адчайныя і дужыя людзі – найбольш актыўная частка, якая адсякалася ад кожнай эўрапейскай нацыі: найбольш актыўныя англічане, найбольш актыўныя галіндцы, найбольш актыўныя немцы, найбольш актыўныя ірляндцы... Тыя, хто не спатрэбіўся ў сябе на радзіме. Тыя, хто ўступіў у канфлікт з уладай. Тыя, хто не жадаў мірыцца зь лёсам. Гэтыя людзі верылі толькі ў сябе, спадзяваліся

толькі на сябе і працавалі толькі на сябе. Такія людзі, дужыя, жорсткія, – толькі яны ствараюць дэмакратыю.

Дэмаракратыя – гэта стыль кіраваньня індывідуалістаў, якія здольныя выжыць самастойна (без чыёй-небудзь апекі) і не жадаюць прызнаваць над сабой моцнай улады.

Гістарычна мэнталітэт аселага земляроба (селяніна) процілеглы мэнталітэту марака і каляніста. У адных пад нагамі – хісткая палюба, у другіх – цъвёрды грунт.

Марак (каляніст) імкнецца да зъмены месцаў, селянін прывязаны да зямлі; марак адчайна съмелы, селянін нясьпешны і асьцярожны; марак (як правіла, чалавек бяз роду і племені) разьлічвае на сябе, селянін – на сваю сям'ю, грамаду; марак шукае новага, селянін трymаецца за старое.

Таму кантынэнтальная, земляробчая Эўропа вельмі цяжка ўспрымала дэмаракратыю – праз кроў, праз рэвалюцыі, праз войны і зынішчэнне мільёнаў (як у Германіі).

На завяршэнье скажу галоўнае.

Асноўнае праблема нашага стаўленьня да Эўропы ў тым, што многія не разумеюць усёй складанасці гэтага арганізму. Мы не зусім разумеем, што Эўропа – гэта не ідэальны і нават ня блізкі да ідэальнага практэкт. Больш таго, шмат у каго ствараеца ўяўленыне, што Эўропа калі не на пачатку свайго шляху, дык недзе ў зэніце... На самай справе Эўропа – на схіле.

Чым далей, тым вастрэйшымі робяцца беды Эўропы. Сыстэмныя, фундамэнтальныя праблемы будуць нарастаць. Гэтым, мне здаецца, павінна вызначацца стаўленыне Беларусі, беларусаў да Эўропы.

Бабулька-Эўропа ператвараеца ў музэй. Музэй трэба шанаваць. У музэі, відаць, ёсьць нейкія карысныя рэчы, якія можна браць на ўзбраеныне ў будучыні. Але ў музэі нельга жыць!